

MAJOR ÁGNES

Titoktalanítás

Szajbély Mihály: *Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia*

Meglepő vállalkozásnak tűnhet egy szerzői monográfia újrakiadása. Ez történt ugyanis Szajbély Mihály Csáth Géza életét és műveit bemutató kötetével, amely először 1989-ben a Gondolat Kiadó Nagy Magyar Írók sorozatának darabjaként látott napvilágot. Bár a szóban forgó kismonográfia tudományos jelentősége vitathatatlan, az azóta eltelt harminc év kutatási eredményei, leginkább az időközben előkerült és feldolgozott dokumentumok (naplófeljegyzések, visszaemlékezések, levelek) ismeretében teljes mértékben megalapozott a monográfia kibővítésének szándéka, az újbóli megjelenés ráadásul a szerző halálának századik évfordulójára esett. Kibővítésről, nem pedig újraírásról van tehát szó: Szajbély nem írja felül korábbi elgondolásait, hanem kiegészíti, illetve árnyalja azokat. Így született meg a monumentális – alcíme szerint –, régimódi monográfia.

De mit takar az alcímbeli „régimódi” kifejezés? A monográfus ezzel arra utal, hogy kötet az életrajzi monográfia műfaji hagyományait követve a szerző életútjának részletes bemutatásán keresztül tér ki a művek vizsgálatára. Egy Csáth-monográfia esetében ugyanakkor ez az eljárás mód kifejezetten helyénvaló, sőt termékeny megoldásnak látszik, hiszen az élet és az életmű összeolvasása voltaképp magától értetődőnek tűnhet az értelmező számára: Csáth esetében *élet és irodalom* nem különíthető el élesen – s ebben az értelemben Csáth valóban az „élet” írójává válik.¹ Szajbély ennek a megközelítésmódnak a létjogosultságát igyekszik megerősíteni monográfiájában, eljárása pedig kétségtelenül működőképesnek bizonyul. Ha egy pillanatra visszanyarodunk a címválasztáshoz, meg kell említenünk, hogy a kötet nem véletlenül „munkákról”, s nem pedig „írásokról” kíván szólni. Szajbély ugyanis nem csupán novellákkal, cikkekkel, kritikákkal foglalkozik, hanem Csáth zeneszerzői munkássága sem kerül el a figyelmét: akkurátusan vizsgálja a zenés darabokat, a versmegzenésítéseket is, s ennek mentén a zenei ihletettségű novellák tárgyalására is kitér.

Ahogy arra a monográfus már a kötet bevezetőjében is felhívja a figyelmet, a Csáth körüli diskurzus „titokzatossá olvasta” Csáth élettörténetét (13). Mitikussá növesztett alakja, halálának körülményei, kábítószer-függőségének pontosan megadatolt állomásai, valamint naplóinak a szexualitást középpontba helyező írásmódja eleve predesztináltak azokat a megközelítésmódokat, melyek egy bizonyos szempontból leegyszerűsítő perspektíván keresztül a fordulatossá és izgalmas, titkokkal teli eseményekben látták meg a csáthi életút esszenciáját. A titokzatossá olvasás gyakorlata

pedig szinte kéz a kézben jár a bulvárosító törekvésekkel is: az egyik ilyen épp a híres-hírhedt „morfinista” naplók kiadásával kapcsolatos. A napló feltűnően távolságtartó és deskriptív szólama, az objektív, megfigyelő attitűd – mely feltehetően a természet-tudós megfigyelő szemléletével rokonítható – Csáth szépírói szövegeinek is jellemzője. Hiába olvashatunk a naplók lapjain számtalan erotikus jelenetet, ezek valójában a regisztrálás céljával íródtak, s így kétségtelen, hogy a napló nem tekinthető „valóságos szexregénynek”, ahogyan az 1989-es kiadás utószavában írja Töttös Gábor.² Erre hívja fel a figyelmet Farkas Zsolt is, aki a *Napló* első kiadásának meztelen női testet ábrázoló borítója kapcsán állapítja meg, hogy a könyv erotikus irodalomként történő befogadása meglehetősen problematikus, hiszen a pornográf irodalom alapvető feltétele az olvasás közbeni szexuális izgalomkeltés – ez pedig a Csáth-napló esetében nem valósul meg.³ Gyanakodhatunk tehát, hogy a figyelemfelkeltés, ebből következően pedig az eladhatóság esélyeinek növelése volt az elsődleges szempont a borító kiválasztásakor. A Csáthot középpontba állító elgondolások egy másik magva az lehet, hogy Csáth tökéletesen beleillik a társadalomból kilógó, szélsőséges helyzeteket megtapasztaló, magányos, modern művészképbe. Ebben a megközelítésben, a sok esetben határátlépő, tabusértő attitűdre és szubverzív életvezetésre persze számos korábbi, az irodalomtörténetből ismert példát hozhatnánk párhuzamként de Quincey-től kezdve a francia szimbolistákon át. Az irodalomtörténettől eltávolodva, későbbi párhuzamokat keresve pedig a befogadása körüli jellegzetességekben felfedezhetjük a hatvanas évek *rock and roll*ja „live fast, die young” narratívájának nyomait, mely a rövid, de intenzíven élt élet képzetét kapcsolja hőseihez (gondoljunk például Brian Jones, Janis Joplin, Jim Morrison vagy James Dean életére és halálára) – ennek a vonalomnak a szublimációja is észlelhető a Csáth körüli érdeklődésben. Azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy bár a Csáthról kialakult kép szinte problémátlanul illeszkedik a középosztálybeli létformán kívül állást, a társadalomba való betagozódás elleni lázadást, a kispolgári lét megtagadását zászlóra tűző programokba, naplófeljegyzései és levelei sok esetben mégis arról tanúskodnak, hogy Csáth valójában épphogy kedvelte a kispolgári létet. A széles közönség körében elterjedt Csáth-kép tehát kissé sematikus, hiszen mintha leválasztaná a súlyosan függő Csáth alakját a szó nemes értelmében vett normális és egyszerű életre vágyó, sokszor nyárspolgár Csáthról, mely éppúgy személyisége része volt, mint esendősége, kicsinyessége és függőségekbe menekülésre való hajlama.

Szajbély kötetének nem tétje, hogy feltérképezze ezeket az utókor által generált újraolvasó és -értelmező folyamatokat, mely persze nem is kérhető számon egy életrajzi monográfián. Elsődleges célja az, hogy az élettörténet rekonstruálható eseményeinek bemutatásán keresztül, mintegy az azok által ihletett művek bemutatása mellett kövesse végig hőse életének alakulását, s teszi ezt minuciózus, alapos, mindenre kiterjedő figyelemmel. Ez természetesen azért valósulhatott meg – ahogyan fentebb is utaltam rá –, mert napjainkra már a rendelkezésünkre állnak azok a források,

¹ Z. VARGA Zoltán, *Az élet írója. Kultusz és önéletrajz Csáth Géza 1912/13-as naplóiban*, Napút 2009/6., 62–72.

² TÖTTÖS Gábor, *Önarcképünk: Csáth Géza* lásd Csáth Géza, *Napló 1912–1913*, Babits, Szekszárd, 1989, 144–150, idézve: 144.

³ Lásd: FARKAS Zsolt, *Csáth a lélekvesztőn. Csáth Géza: Napló*, Jelenkor 1990/1., 46–48.

amelyek hozzásegíthetnek ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk Csáth életéről és életművéről. Ez pedig javarészt épp a monográfia szerzőjének érdeme: a Csáth-filológia legfontosabb dokumentumai, egyrészt a novellák, másrészt pedig a biografikus szövegek összegyűjtése és közreadása kapcsolható a nevéhez, s a közeljövőben várható a Csáth-levelezés digitális kiadásának megjelenése is.⁴

A keret, amelyben a monográfia mozog, tehát az élettörténet, melynek részletes feltárásán keresztül jutunk el a művekhez. Helyesebben: a művekhez is eljutunk. Nem arról van szó, hogy a művek vizsgálata háttérbe szorulna, csupán az élettörténet rekonstruálása közben szükségszerűen eltolódnak az arányok, kiváltképp egy ilyen alaposan dokumentált életmű esetében: már a szinte grafomán Csáth által lejegyzett események, reflexiók is óriási anyagot és információforrást jelentenek. A Csáth utolsó éveiről szóló fejezetekben pedig már alig esik szó a művekről, ami szintén nem csoda, hiszen Csáth 1914-től szinte alig írt (leszámítva persze naplófeljegyzéseit). A morfiomhasználat miatt – gondolhatjuk –, azonban Szajbély ezzel szemben azt állítja (s ez monográfiájának egyik fontos tétele), hogy Csáth pszichoanalitikus műveltségének következménye volt az írói elhalkulás. Ezen a ponton Szajbély finoman polemizál Kőváry Zoltánnak a kábítószer-fogyasztást elsődleges okként megjelölő nézeteivel. A monográfia egészére azonban nem jellemző, hogy vitába szállna a szakirodalommal, sőt néhány kivételtől eltekintve alig reflektál a Csáthtal foglalkozó tudományos és/vagy kritikai diskurzus megállapításaira: Szajbély saját értelmezői keretében vizsgálódik, de közben mégsem állítja azt, hogy az életrajzi olvasat lenne a kizárólagosan érvényes megközelítésmód Csáth szépirói szövegeinek vizsgálatakor.

A kötet első két fejezete fokozatosan szűkülő fókuszot alkalmaz: az első alegységek a tágabb kontextust vizsgálják, hogy aztán a szűkebb kérdésre koncentrálnak, egy-egy részproblémát kiemelve tegyenek érvényes megállapításokat tárgyukról. Pontos és érzékletes leírást kapunk a századelő Szabadkájáról, ahol a rajzolásban, zenélésben és festésben is tehetséges gyermek, majd gimnazista Brenner Jóska mindennapjait követhetjük nyomon. Ezt követően betekintheünk a főváros pezsgő kulturális életébe, majd pedig a Pesten tanuló Csáth szárnybontogatásáról, a pályaválasztás nehézségeiről, a lehetséges pénzforrások felkutatásáról, az első, bátortalan udvarlásokról értesülhetünk. Mindeközben persze Csáth változó művészetszemlélete, novelláinak lírai ihletettsége vagy épp újságírói működése sem kerüli el a monográfus figyelmét, ahogyan későbbi feleségével, Jónás Olgával való megismerkedése és kapcsolatuk alakulásának részletei sem.

A könyvben kitüntetett szerepet kap a kötetkompozíciók vizsgálata. A mérleg nyelve a korábbi novelláskötetek felé mozdul el: jóval hangsúlyosabb *A varázsló kertje* (1908) és a *Délutáni álom* (1911) elemzése, mint a *Schmidt mézeskalácsosé* (1912) és

⁴ A naplófeljegyzések és visszaemlékezések kiadásai Szajbély és Molnár Eszter Edina közös munkájának eredménye: CSÁTH Géza, „Méla akkord: hínak lábat mosni”. *Naplófeljegyzések 1897–1904*, s. a. r. MOLNÁR Eszter Edina – SZAJBÉLY Mihály, Magvető – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013.; CSÁTH Géza, Úr volt rajtam a vágy. *Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1906–1914*, s. a. r. MOLNÁR Eszter Edina – SZAJBÉLY Mihály, Magvető, Budapest, 2016.; CSÁTH Géza, Sötét örvénybe süllyedek. *Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914–1919*, s. a. r. MOLNÁR Eszter Edina – SZAJBÉLY Mihály, Magvető, Budapest, 2017.

a *Muzsikuskoké* (1913). Külön egység foglalkozik a korabeli kötetekbe fel nem vett novellákkal, ám Szajbély ezt a kérdést viszonylag rövidre zárja, s ebből következik, hogy például a Csáth-életmű megkerülhetetlen darabjával, az 1912-es, hagyatékból előkerült *A kis Emmával* sem foglalkozik részletesen.

Kitér viszont az egyik legizgalmasabb Csáthtal kapcsolatos kérdésre, az író–orvos kettős identitásának problémájára, az ezek közt húzódozó feszültség vizsgálatára. Csáth tudatosan választotta ketté írói és orvosi identitását: írói nevének használatával elkülönítette művész-énjét orvos-, s ezzel együtt polgári énjétől. A különböző nevekhez tehát különböző azonosságformák kapcsolhatók, melyek folyamatos és megfelelő működtetéséhez szigorú kontroll szükséges. Szajbély nyomon követi ennek az eleinte kontrollált és jól működő rendszernek a megbomlását, melynek egyik szembetűnő megnyilvánulása, hogy Csáth 1914-ben Dr. Csáth Géza név alatt jelentette meg orvosi cikkeit (239). Szajbély továbbá rámutat, hogy a 20. századi modernitásban a többszörösen is kiemelkedő tehetségek esetében különösen bonyolult és nehéz feladat az identitás integritásának megőrzése. A modern kor embere ugyanis – szemben például a középkoriéval, akinek identitását élete végéig meghatározta a társadalomban elfoglalt helye vagy származása – már különböző helyzetekben kénytelen helyt állni, más és más normalitásnak kell megfelelnie az adott szituációhoz illő én mobilizálásával. Csáth számára sokoldalúsága miatt ez különösen problematikusá vált, ez az állapot pedig kiegyesült morfiom- és pantoponfüggőségével.

Mint említettem, az eltelt három évtized során feldolgozott dokumentumok vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy az életeseményeket pontosan nyomon követhessük. Néhol azonban előfordul, hogy a forrásokból nyert adatok felsorakoztatása kissé elnehezíti a szöveget, mint például a Csáth és apja kapcsolatának alakulását tárgyaló alfejezetben. Persze kétségtelenül fontos szempontról van szó, hiszen az apa–fiú viszony vizsgálata közben többek között Csáth anyja halálának meghatározó volta és mostohaanyja iránti ambivalens érzései is előkerülnek, azonban az adatok halmozása, a pénzekkel való elszámolások számbavétele a túladatoltság érzését keltheti.

Mindent összevetve, a kötet leleplezi a Csáth körüli titkokat, ám hiba lenne azt feltételeznünk, hogy ez a titkoktól megszabadított életút egy kevésbé izgalmas figurát tár elénk. Épp ellenkezőleg: a Csáth élete és munkái iránt érdeklődő olvasó számára valójában a mitikus színezett életesemények okainak szisztematikus felfejtését kínálja a monográfia, miközben egy olyan, többszörösen is tehetséges ember képe rajzolódik ki előttünk, akinek számos traumával kellett megküzdenie élete során, s nem melleleg a modern magyar irodalom egyik fontos életművét hagyta az utókorra.

Szajbély elegáns megoldást választ, amikor monográfiáját keretbe foglalja. Csáth maga számos novellája esetében előszeretettel nyúlt a keretes szerkezethez: Szajbély szerint ez elsősorban a teljes kitérülést gátolta, hiszen abban akadályozta a pszichoanalitikus műveltségű Csáthot, hogy „meztelenre vetközzön” olvasóközönsége előtt. Szajbély is elmeséli a történetet, de nem nyilvánít véleményt, az esetek többségében kívülálló marad. Néhol ugyan kihallhatjuk a rokonszenvező és megértő vagy a szinte krimibe illő, a nyomozás izgalmát felerősítő narrátori hangot, a legtöbb

esetben azonban a távolságtartás dominál, s Szajbély mégis kifejezetten üdítő és élvezetes nyelven kalauzol végig Csáth életének történetén.

A kötetet záró sorokban tehát visszatérünk a bevezetőben is idézett, Brenner Dezső által írt, Dér Zoltánnak küldött, a Csáth halálának körülményeit tisztázó levélhez. Ebben Csáth öccse cáfolja a bátyja halála körüli legendákat: az utolsó percek nem színpadias nagyjelenetként, sokkal inkább egy beteg és zavarodott ember szívszorító, de rövid haláltusájaként jelennek meg előttünk. Van valamiféle furcsa paradoxon abban, hogy Csáth sírja mint szimbolikus tér hiányzó kultikus helyként lehet csak Csáth történetének része: „Csonthait lesüllyesztették, fölébe mások temetkeztek, nyughelyét nem az ő neve jelöli” – így a monográfia utolsó mondata (475). Akár egy Csáth-novella lezárása is lehetne.

(*Magvető, Budapest, 2019, 560 p.*)

Háló, háló, háló – Is there anybody out there?

Klara Kemp-Welch: *Networking the Bloc. Experimental Art in Eastern Europe, 1965–1981*

Mikor nekifogtam e recenzió megírásának, a járvánnyal sújtott Európa több állama épp azzal volt elfoglalva, hogy ha időlegesen is, de a lehető leghermetikussabban zárkózzon be a koronavírus elől, amely a határokat figyelmen kívül hagyva, de a hálózatkutatással foglalkozó szakemberek előrejelzéseit gócponttól gócpontra beigazolva terjedt. Ha e mostani bezártságban nem állnának a rendelkezésünkre a digitális kommunikáció különféle eszközei, a helyzet – kísérteties módon – azt a fajta tartós elszigeteltséget is felidézhetné, amely egy emberöltővel ezelőtt jellemezte a keleti blokk országait, meghatározva a mindennapi élet különféle dimenzióit, beleértve a kommunikációt, az információáramlást, és velük együtt a művészi alkotás és recepció feltételeit is. Ahogy akkor, úgy most is: lezárt határok, utazási korlátozások, áru- és erőforráshiány, „karanténba zárt” művészet. Ha másért nem, már csak e párhuzam miatt is aktuális volna Klara Kemp-Welch *Networking the Bloc. Experimental Art in Eastern Europe, 1965–1981* című könyve, amely azt mutatja be, hogy a keleti blokk országaiiban az experimentális – vagyis a *mail art*, a *fluxus*, a *concept art*, a *happening* és a *performansz* – művészet képviselői milyen kreatív stratégiák segítségével igyekeztek felszámolni saját elszigeteltségüket, kilépni a hivatalos és intézményes művészet „karanténjából”, és bekapcsolódni az európai, sőt globális művészeti transzferek folyamataiba.

A jelen helyzet diktálta körülményeken túl Kemp-Welch könyve azért is aktuális, mert jól illeszkedik a történettudományok legújabb kutatási irányainak trendjébe. Az utóbbi évtizedben ugyanis annak a folyamatnak vagyunk szemtanúi, ahogy a komparatív kutatásokat a transznacionális szemléletű vizsgálatok váltották fel, ami különösen igaz a hidegháborús időszak kutatásainak kontextusában.¹ A transznacionális kapcsolatokra irányuló figyelem jelentősen árnyalta a hidegháborús megosztottságon, elszigeteltségen és a vasfüggöny átjárhatatlanságán alapuló történeti narratívákat, többek között azáltal, hogy a kelet-nyugati, illetve a szocialista országok között feltárta egyrészt a nem hivatalos kulturális, gazdasági és politikai cserefolyamatok széles skáláját, másrészt azon kezdeményezések dimenzióit,

¹ Constantin IORDACHI – APOR Péter, *Introduction Studying Communist Dictatorships. From Comparative to Transnational History*, *East Central Europe* 40. (2013/1–2.), 1–35. A transznacionális történetírásról lásd: DANYI GÁBOR, *A nemzeti versus transznacionális történetírás: égető dilemmák = Uő., Nemzeti vagy transznacionális történelem*, Kalligram, Budapest, 2018, 99–136, különösen 107–110.